

Puola-Liettuaa tutuksi Anna Jagellonica kautta

Miia Ijäs: Varjoista valtaistuimelle. Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla. Gaudeamus 2016. 308 s. ISBN 978-952-495-400-6.

Itäisen Keski-Euroopan tutkijat ovat suomalaisessa historiantutkimuksessa melkoisia harvinaisuuksia. Miia Ijäs on tästä ilahduttava poikkeus. *Varjoista valtaistuimelle: Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla* jatkaa hänen vuonna 2015 ilmestyneen väitöskirjansa teemoja Puola-Liettuan yhteisvallan valtiomuodostuksesta 1560–1570-luvuilla. Nyt keskiössä on kiinnostava hahmo, Anna Jagellonica (1523–1596), Suomessa paremmin tunnetun Katariina Jagellonica (1526–1583) isosisko.

Sisarusten isä, Sigismund I 'Vanha', kuului arvostettuun puolalais-liettualaiseen Jagello-sukuun. Esi-isä Jogaila, Liettuan suuriruhtinas, solmi avioliiton Puolan silloisen hallitsijan Jadwigan (Hedwig) kanssa, mikä toi hänelle myös Puolan kuninkaan kruunun vuonna 1386 ja sinetöi Puola-Liettuan unionin. Samalla nimi Jogaila kääntyi puolalaiseen muotoon Jagiełło. Sisarusten äiti, Bona Sforza, oli satumaisen rikas ruhtinatar. Hänen henkinen perintönsä italialaisvaikutuksineen ja materiaallinen perintö jakamatta jääneine kalleuksineen vaikutti ratkaisevasti paitsi sisarusten sosio-kulttuuriseen pääomaan, myös heidän keskinäisiin väleihinsä. Joka tapauksessa perhe kuului eurooppalaiseen valtaeliittiin ja vaikka Puola oli vaalimonarkia, Jagello-sukuun kuuluminen oli kuninkaanvaalissa ehdoton etu.

Varjoista valtaistuimelle alkaa suorastaan koukuttavasti prologilla, missä kuvataan Anna Jagellonica jännittävää odotusta: Puola-Liettuan mahtimiehet ovat ratkaisemassa ilman hallitsijaa jääneen valtakunnan ja samalla Annan itsensä kohtalon. Lopulta aateli valitsee

kuninkaaksi transsilvalialaisruhtinas Stefan Batoryn, jolle jo 52-vuotias Anna, viimeinen Jagello (Ruotsissa olevaa Katariina-siskoa ja tämän lapsia lukuun ottamatta), päätetään naittaa samassa yhteydessä. Annan tietä kuningattareksi tarkastellaan neljässä pääluvussa, kun taas toiminta kuningattarena jää kahden pääluvun varaan – ratkaisu, joka mukailee päähenkilön elämän kronologisia mittasuhteita. Samalla tunnetuksi tulee puolalainen vaalimonarkia, joka monissa uuden ajan alun historian esityksissä tuppaa jäämään länsimaista absolutismia huomattavasti pienemmälle huomiolle. Erityisen ilahduttavaa puolalaisesta järjestelmästä on lukea suomeksi. Puolalaisella kuninkaanvaalilla oli nimittäin huomattava merkitys Juhana III:n ja Katariina Jagellonica pojan, Sigismundin, tultua valituksi Puolan kuninkaaksi vuonna 1587 – pitkälti täti Annan myötävaikutuksella, kuten Ijäs asiaa teoksen loppupuolella valaisee. Tästä seurasi eräs kansallisen historian tunnettu käännekohta: Sigismundin oleskelu Puolassa heikensi hänen asemaansa Ruotsissa, mikä helpotti Kaarle-herttuan valtaannousua.

Kirjoittaja korostaa Annan olevan tuntematon: ”Anna on pysynyt tuntemattomana niin meillä Pohjoisessa kuin muuallakin” ja ”myös Puolassa Anna on vähemmän tunnettu historian henkilö” (s. 5). Pitää paikkansa, että Suomessa ja muissa pohjoismaissa Annaa ei juuri tunneta, mutta Puolan historiantutkimuksen traditiossa ja historian kouluopetuksessa Annalla on ollut jo kauan merkittävä rooli ”viimeisenä Jagellona”. Toisen maailmansodan jälkeen ilmestynyt tärkein puolalainen tutkimus on Maria Boguckan laatima akateeminen elämäkerta (1994), johon *Varjoista valtaistuimelle* paljolti peilautuu. Kun Boguckan Anna on katkera ja alakuloinen, Ijäs piirtää päähenkilöstään toiminnallisemman ja määrätietoisemman kuvan. Bogucka on kirjoittanut monografian myös Annan äidistä Bona Sforzasta (1989) sekä englanninkielisen artikkelin Annan hovista (2009 ja 2010).

2010-luvulla ovat ilmestyneet esimerkiksi Przemyslaw P. Szpaczyńskiin artikkeli Annan ja Jan Zamoyskin poliittisesta suhteesta sekä Anna Sitkowan analyysi,¹ joista edellistä on teoksessa käytetty, jälkimäistä ei. Sitkowan kirjeanalyysi olisi voinut tuoda uudenlaista kulmaa paitsi aikalaislähteiden tulkintaan myös päähenkilön toimintaan ja miksei persoonaan-kin. Aivan tuntematon Anna ei siis ole, mutta kuten kirjoittaja itsekin toteaa, lähteitä ei ole runsaasti, eivätkä ne päästä kovin lähelle kohdetta.

Poliittinen historia on selvästi kirjoittajan sydäntä lähellä ja hän on parhaimmillaan kuvatessaan Puola-Liettuan poliittista järjestelmää, sen toimintaa ja kontekstia sekä Itämeren piirin kansainvälisiä suhteita 1500-luvun loppupuolella. Uupumattomasti ja pedagogisen selkeästi hän selittää lukijalle niin Varsovan konfедераation, Lublinin unionin, konvokaatiosejmit, *pacta conventan* kuin Kalmarin statuutit. Kekseliästä on käyttänyt lähteinä diplomaattiraportteja, joita jo Henry Biaudet retkikuntineen keräsi eurooppalaisista arkistoista viime vuosisadan alkupuolella. Biaudet'n keräämää aineistoa (joukossa muun muassa Annan kirjeenvaihtoa) on teoksessa hyödynnetty, mutta 1500-luvun lähteiden olemusta ja lähdeyppien eroja olisi voinut selittää lukijalle enemmänkin, samoin lähdejulkaisujen varsin selektiivistä luonnetta.

Poliittisen historian ulkopuolelle mentäessä lähteiden määrä ja niiden tulkinnat ohenevat. Tässä olisi auttanut erilaisten lähestymistapojen ja genrejen syvälisempi tarkastelu. Vaikka kirjoittaja kutsuu päähenkilöä useimmiten epiteetillä ”nainen”, sukupuolta ei tarkastella kovinkaan analyttisesti. Merry Wiesner-Hanksin artikkelia ”Do women need the Renaissance?” (2008) lukuun ottamatta lähdeluettelon sukupuolihistoriaan liittyvät julkaisut ovat lähinnä kotimaisia yleisteoksia, kuten Päivi Setälän *Pohjoisen renessanssin nainen* (2002) tai teoksia, jotka käsittelevät nimenomaan Suomea ja/tai Ruotsia, kuten Kirsi Vainio-Korhosen *Sophie Creutzin aika: Aateliselämää 1700-luvun Suomessa* (2008) tai Tiina Miettisen *Piikojen valtakunta* (2015). Mitenkään väheksymättä kotimaista tutkimusta aiheen kannalta olisi ollut hedelmällisempää perehtyä nimenomaan Puola-Liettuan erityispiirteisiin. Lisäksi uuden ajan alun Euroopassa käytiin poliittis-teoreettista keskustelua nimenomaan naispuolisista hallitsijoista muun muassa Annan aikalaisen,

Englannin Elisabet I:n innoittamana, mihin liittyvää tutkimusta olisi teoksessa voinut hyödyntää myös Puolan tilanteen tarkastelemisessa.

Sukupuolihistorian ohella aikalaiskirjallisuuden ja -retoriikan tuntemus jää melko pinnalliseksi. Lähteinä käytetyt hallitsijoille ja ruhtinaille kirjoitetut runot ja puheet kaipaisivat lajityyppinä selkeämpää taustoitusta. Panegyriikan perusteella ei kohteen ominaisuuksista pitäisi tehdä kovinkaan syvällisiä johtopäätöksiä, saati pohtia ”romanttisten kaikujen” tai ”rakkaussuhteiden” todellisuus pohjaa, minkä kirjoittaja varovasti toteaa (s. 47). Esimerkiksi Bona Sforzan ulkonäöstä ja ”kauneudesta” (s.47) on erilaisissa lähteissä varsin ristiriitaisia kuvauksia riippuen siitä, kenelle ja missä tarkoituksessa kuvaukset on kirjoitettu. Humanistiset hoviruonilijat ammensivat antiikin traditiosta ja tämä retoriikka noudatti tiettyjä kirjallisia konventioita. Erilaiset runousoppaat, kuten Julius Caesar Scaligerin *Poetices libri septem* (1561), olisivat tässä olleet avuksi. Naisille omistetut tekstit ylistivät kohteitaan säännönmukaisesti hyveellisiksi ja hurskaiksi, mikä kuului myös hyvän kuningattaren julkikuvaan.

On selvää, että tietokirjassa, vaikkakin tutkimukseen perustuvassa, ei voi esitellä kaikkia mahdollisia tulkintoja, mutta esimerkiksi Puola-Liettuan uskontopoliitikasta annetaan hieman yksipuolinen ja jo vanhentunut kuva. Kirjoittaja esimerkiksi toteaa että ”Sigismund I pyrki tukahduttamaan protestanttiset liikkeet Puola-Liettuaissa” (s. 66). Muun muassa historioidija Natalia Nowakowska on kuitenkin osoittanut Sigismund I:n suhtautumisen luterilaisuuteen olleen huomattavasti monimuotoisempaa ja tutkijoiden käsitysten aiheesta heijastavan pikemminkin oman aikansa ilmiöitä kuin aikalaistodellisuutta.²

Itämeren piirin monikulttuurinen historia konkretisoituu kirjan henkilöissä. Käytetyt nimimuodot näytettyvät varsin transnationaalisina ellei jopa sattumanvaraisina; ainakaan niiden valintaa ei ole perusteltu lukijalle. Kirjoittaja suosii puolalaisia nimimuotoja, mikä olisi ymmärrettävää, mikäli käyttö olisi systemaattista. Esimerkiksi suomeen juurtunut latinapohjainen Jagello on teoksessa korvattu puolalaisella nimimuodolla Jagiełło. Tällä logiikalla Annaa ja Katarinaa tulisi kutsua puolalaisittain Anna Jagiellonkaksi ja Katarzyna Jagiellonkaksi. Kuitenkin kirjoittaja käyttää heidän sukunimensä latinan Jagelloon pohjautuvaa femi-

1. Przemyslaw P. Szpaczyński, Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. *Klio* 1 (2014), 3–29; Anna Sitkowa, Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi. *Studia Bibliologiczne* 20 (2015), 209–221.

2. Natalia Nowakowska, Forgetting Lutheranism. Historians and the Early Reformation in Poland (1517–1548). *Church History and Religious Culture* 92/2–3 (2012), 281–303.

niinjohdosta Jagellonica, mikä onkin kannatettavaa, niin vakiintunut se pohjoismaissa on. Jostain syystä Katariina Jagellonica etunimi on kuitenkin ruotsalaisitettu muotoon ”Katarina”, samoin muut kirjassa esiintyvät Katariinat, kuten ”Katarina Aragonialainen” ja ”Katarina Habsburg”. Katariina de’ Medici esiintyy sekä yhdellä että kahdella i-kirjaimella kirjoitettuna. Katariina de’ Medicin poika, Puolan kuninkaaksikin vuonna 1573 valittu Valois’n Henrik puolestaan on ranskalaisittain ”Henri (tai Henri III)” (mitenkähän tämä Suomessa äännettäisiin?). Silti Espanjan Filip II on suomalaisittain ”Filip”, eikä esimerkiksi ”Felipe” – vain joitakin esimerkkejä kirjavasta nimikäytännöstä mainitakseni. Nimissä esiintyy myös inkongruenssia: ”Sforzan ja Jagellojen perijättärestä [po. perillisestä] muovattiin uudenlaisen valtion kuningatar” (s. 179). Vaatimus ”alkuperäisten” tai ”kansainvälisten” nimien käyttöönotosta on viime aikoina lisääntynyt, mutta esimerkiksi hallitsijoiden ja muiden historiallisten henkilöiden suomalaisia nimiä hyljeksiville opiskelijoille muistutan suomalaisten vastineiden kertovan pitkästä historiallisesta suhteesta. Mikäli näitä suhteita ei haluta tunnustaa, voidaan Tukholma samoin tein muuttaa Stockholmiiksi ja Varsova Warszawaksi.

Varjoista valtaistuimelle on kauttaaltaan huolellisesti dokumentoitu. Sen sijaan tulkinnat nojaavat välillä spekulaatioon ja tutkijan omaan projektiioon: ”erityisen pahalta on varmasti tuntunut, että joku saattoi epäillä Annan katolisuutta” (s. 195) tai ”tämä lausahdus on varmasti lämmittänyt erityisesti Annan mieltä, koska hän oli lapseton” (s. 196). Hieman epämääräistä, periodisointiin perustuvaa jälkiviisautta edustavat seuraavat ilmaukset: ”uuden ajan alun mentaliteettien mukaisesti” (s. 165), ”Näin Bona piti huolen, että hänen omat lapsensa saivat renessanssijan henkeä kunnioittavan kasvatuksen” (s. 54). Myös joitakin kielellisiä kömmähdyksiä löytyy kuten ’auktori’-sanana käyttö sanan ’auktoriteetti’ synonyyminä: ”ainut miespuolinen auktori Annan elämässä tässä vaiheessa on koko kristikunnan isä, paavi” (s. 151, ks. myös s. 192). Anglikaanisen kirkon hieman outoon valoon saa lause: ”Tämä päätös oli kuitenkin aiheuttanut Englannin eron universaalista katolisesta yhteisöstä, kristikunnasta.” (s. 62).

Varsinaisia virheitä en kerännyt systemaattisesti – tuskin niitä paljoa onkaan – mutta silmään sattui muutama epätarkkuus: *infans Regni Poloniae* ei tarkoita ”hänen kuninkaallista korkeuttaan” (s. 111), vaan Puolan hallitsijan jälkeläistä ilman perinnöllistä oikeutta kruunuun. Uusimpien tutkimusten mukaan maalaus ei esitä Anna Vaasaa (s. 225). Kustaa Eerikinpoika (teoksessa ”Kustaa Eerikinpoika”) ei kuollut Moskovan

hovissa (s. 226), vaan Kašinin kaupungissa Tverissä. Takasisäkannen perhepotrettia ei todennäköisesti maalannut Lucas Cranach nuorempi, kuten mainittu, mutta se on tehty hänen ateljeessaan.

Varjoista valtaistuimelle olisi hyötynyt moninäkökulmaisemmasta tutkimuksesta. Esimerkiksi materiaalisesta kulttuurin, kulttuurihistorian ja vaikkapa tunteiden historian syvällisempi hyödyntäminen olisi tuonut kaittava lisäsävyytä, mutta toisaalta vaatinut pidempää kypsyttelyä. Tällaisenaan teos keskittyy Anna Jagellonica kuningartiehen ja Itämeren alueen valtapeleihin, mikä kiinnostaa varmasti monia. Liitteenä olevat sukukaaviot, kronologia ja kartat sekä henkilön- ja paikannimihakemisto ovat tarpeellisia. Vaikka Anna jää edelleen hieman mysteeriksi, on erinomaista, että Puola-Liettuan historiaan voi nyt hänen kauttaan tutustua suomeksi. Kirjaa voi lämpimästi suositella kaikille Itämeren piirin, itäisen Keski-Euroopan ja uuden ajan alun poliittisesta historiasta sekä kansainvälisten suhteiden historiasta kiinnostuneille.

SUSANNA NIIRANEN, DOSENTTI, FT
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO